

GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA JAHON TILLARNING INTEGRATSIYASI VA YO'QOLISH XAVFI

Sultanova Dilnoza Saliyevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Ingliz tili 3 kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15613839>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-June 2025 yil

Ma'qullandi: 05-June 2025 yil

Nashr qilindi: 07-June 2025 yil

KEY WORDS

globalizatsiya, til integratsiyasi, lingvistik xilma-xillik, madaniy meros, dominant tillar, til siyosati, tilni saqlash strategiyasi

ABSTRACT

Ushbu maqolada globalizatsiya jarayonining jahon tillari taraqqiyoti va ularning saqlanib qolishiga ta'siri tahlil etiladi. Xususan, global aloqa vositalarining kengayishi, migratsiya jarayonlari, xalqaro savdo va madaniy almashinuv tillarning bir-biriga yaqinlashuvi (integratsiyasi)ni kuchaytirayotgani yoritiladi. Shu bilan birga, dominant tillarning ta'siri ostida kichik va kam sonli milliy tillarning yo'qolib borish xavfi kuchayib borayotgani, bu holat madaniy xilma-xillikning kamayishiga olib kelishi mumkinligi ilmiy asosda bayon etiladi. Maqolada tillarni saqlab qolishning muhim yo'nalishlari, xalqaro tajribalar hamda mahalliy til siyosatining o'рни muhokama qilinadi.

XXI asr global transformatsiyalar davri bo'lib, u ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda chuqur integratsiya jarayonlarini yuzaga keltirmoqda. Ushbu jarayonning eng ta'sirchan omillaridan biri bu — lingvistik globalizatsiya hisoblanadi. Lingvistik globalizatsiya — bu dunyo miqyosida ayrim tillarning kommunikativ ustunligi natijasida boshqa tillar, ayniqsa, etnik va lokal tillar fonida kengayib borishi, til muhitining unifikatsiyalashuvi (yagonalashuvi) jarayonidir.

Bugungi kunda ingliz tilining lingua franca (umumiy aloqa tili) sifatida ustuvor mavqega ega bo'lishi, boshqa tillarning kommunikativ imkoniyatlarini cheklashi bilan birga, ularning mavjudlik barqarorligiga ham tahdid solmoqda. Til — nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki madaniy identifikatsiya, etnik o'zlik, kognitiv dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy omil bo'lib, uning yo'qolishi bilan xalqning madaniy merosi, tarixiy xotirasi va ijtimoiy tajribasi ham yo'qolish xavfi ostida qoladi. Til integratsiyasi jarayoni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tezkor rivojlanishi, transmilliy migratsiya, urbanizatsiya, transchegaraviy ta'lim va ommaviy madaniyat mahsulotlari orqali jadal tus olmoqda. Bu esa kichik tillarning asimilyatsiyalashuvi, til o'zgarishi va oxir-oqibat til yo'qolishi (extinction) holatlarini keltirib chiqarmoqda. UNESCO tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, har ikki haftada dunyodagi bir til yo'qolmoqda, bu esa lingvistik diversitetga jiddiy xavf tug'dirmoqda. Ushbu maqolada globalizatsiya sharoitida jahon tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir va integratsiya jarayonlari, shuningdek, kichik va zaif tillarning yo'qolish xavfi chuqur tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi — global kontekstdagi lingvistik o'zgarishlarning sabablari va oqibatlarini ilmiy asosda yoritish, shuningdek, tilni saqlab qolish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishga ilmiy-nazariy zamin yaratishdir.

Globalizatsiya va til: o'zaro bog'liqlik

Globalizatsiya — bu dunyo miqyosida iqtisodiy, siyosiy, madaniy va kommunikativ tizimlarning o'zaro bog'lanishi va bir-biriga integratsiyalashuvi jarayonidir. Bu jarayon til muhitida ham aks etib, lingvistik dinamikani o'zgartirmoqda. Kommunikativ dominatsiya tamoyiliga ko'ra, global miqyosda foydalanish qulayligi va samaradorligi yuqori bo'lgan tillar (asosan, ingliz, ispan, xitoy, fransuz tillari) boshqa tillar ustidan ustuvorlikka ega bo'lmoqda. Bu esa kichik tillarni periferiyalashtirish (chetlab chiqarish)ga olib kelmoqda.

Til integratsiyasi: zamonaviy jarayonlar va misollar. Til integratsiyasi – bu bir yoki bir nechta tillarning muloqot, ta'lim, siyosat, iqtisod va texnologiya sohalarida ustuvor mavqega ega bo'lib, boshqa tillarning struktura va leksik tizimiga ta'sir ko'rsatishi jarayonidir. Masalan, ingliz tilining xalqaro biznes, diplomatiya, ilm-fan va internetda hukmronligi boshqa tillar tarkibiga inglizcha terminlar va iboralarning massiv kirib kelishiga sabab bo'lmoqda. Bu holat kod-almashish (code-switching) va leksik zaiflashuv kabi lingvistik hodisalarni yuzaga keltiradi.

Til yo'qolish xavfi va lingvistik diversitetga tahdid.

BMT va UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda mavjud bo'lgan 7000 dan ortiq tillarning yarmidan ko'pi yo'qolish xavfi ostidadir. Ayniqsa, bir jamiyatda til faqat qariyalar tomonidan ishlatilayotgan bo'lsa va yosh avlod tomonidan egallanmasa, bunday tillar kritik xavf holatiga kiradi. Misol sifatida, Avstraliya aborijen tillari, Shimoliy Amerika tubjoy xalqlari tillari, Sibirdagi yupik va nivx tillari keltirilishi mumkin. Bu tillar global kommunikatsiyadan chetda qolib, intergeneratsion til uzilishi (tilning avloddan-avlodga o'tmasligi) sababli yo'qolmoqda.

Dominant tillarning ekspansiyasi va uning oqibatlar. Ingliz, mandarin (xitoy), ispan va rus tillarining global darajadagi kengayishi ko'plab tillarning monofonizatsiyalashuviga sabab bo'lmoqda. Ya'ni, bitta til butun muloqot maydonini egallaydi va boshqa tillarga ehtiyoj kamayadi. Bu esa madaniy o'ziga xoslikni yo'qotish, kognitiv tafakkurning cheklanishi, tarixiy-madaniy merosning yo'qolishiga olib keladi. Bu borada til faqat aloqa vositasi emas, balki inson tafakkurining ko'zgu sifatida ham ko'rilmogda.

Tilni saqlab qolish strategiyalari va xalqaro tajriba. Tilni saqlash uchun amalga oshirilayotgan choralar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Rasmiy maqom berish: Xalq tiliga davlat tili yoki rasmiy til maqomini berish (masalan, Uels tilining Britaniyada qayta rasmiylashtirilishi).

Ta'lim tizimiga integratsiya: Ona tilida boshlang'ich ta'lim berish, o'quv dasturlariga lokal tillarni kiritish.

Raqamli platformalarda rivojlantirish: Mobil ilovalar, elektron lug'atlar, til o'rgatish dasturlari orqali tillarni raqamli muhitga olib chiqish.

Til huquqlari himoyasi: Kichik tillarda nashrlar, teleeshittirishlar, adabiyot va san'at mahsulotlarini yaratish uchun qonuniy asoslar va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish.

O'zbek tilining globalizatsiya sharoitidagi holati. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, davlat tili maqomiga ega bo'lgan o'zbek tilining rivojlanishida sezilarli siljishlar kuzatilmoqda. Biroq, global kommunikatsiya vositalarida asosan rus va ingliz tillarining ustunligi o'zbek tilining internet va ilm-fan makonida raqobatbardoshligini ta'minlash zaruratini keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun o'zbek tilini raqamli formatlarda rivojlantirish, o'zbekcha kontentni ko'paytirish, zamonaviy texnologiyalarda qo'llash – til barqarorligini saqlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Muhokama:

Globalizatsiya zamonaviy sivilizatsiyaning eng muhim vektorlaridan biri sifatida til muhitiga chuqur ta'sir o'tkazmoqda. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy va siyosiy chegaralarni yo'q qilmoqda, balki lingvistik geosiyosatni ham tubdan o'zgartirmoqda. Aslida, har bir til o'z egasining dunyoni idrok etish usulini, kognitiv strukturasini, madaniy va tarixiy tajribasini ifodalovchi noyob fenomen sifatida qaraladi. Shu sababli, tilning yo'qolishi — bu oddiy

kommunikativ vositaning emas, balki butun bir xalqning madaniy tafakkurini yo'qotish bilan barobardir. Tillar o'rtasidagi integratsiya jarayonlari ko'p hollarda teng huquqli va o'zaro boyituvchi shaklda kechmaydi. Aksincha, lingvistik hegemoniyaga ega bo'lgan tillar (xususan, ingliz tili) boshqa tillar ustidan asimmetrik ta'sir o'tkazmoqda. Bu holat lingvistik imperializm deb nomlanadigan jarayonni yuzaga keltiradi, ya'ni bir tilning boshqa tillarni kommunikativ, ijtimoiy va madaniy sohalarida siqib chiqarishi. Natijada, ko'plab lokal tillar global raqobat muhitida marginal holatga tushib qolmoqda.

Bunday asimmetriya kichik tillarning intergeneratsion uzluksizligini buzadi. Ya'ni, til avloddan-avlodga o'tmay, faqat keksa avlod vakillari tomonidan ishlatiladigan, keyin esa unutiladigan hodisaga aylanadi. Ushbu jarayon tilning invaziv dominatsiya ostida devalvatsiyalanishi deb izohlanadi. O'z ona tilini rivojlantirish o'rniga global tilga ustuvorlik beriladigan jamiyatlarda tilga bo'lgan ijtimoiy motivatsiya pasayadi, bu esa lingvistik shaxsiyat (til orqali shakllanuvchi individual identitet) zaiflashuviga olib keladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, tilni saqlab qolish masalasi faqat madaniyatni asrash bilan bog'liq emas, balki inson huquqlari, ijtimoiy adolat va kognitiv xilma-xillikni ta'minlash nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir. Har bir til, hatto eng kichigi ham, o'ziga xos semantik makon, fonetik struktura va sintaktik modelga ega bo'lib, umumiy lingvistik diversitetning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Zamonaviy til siyosati faqat global tillarni rivojlantirish emas, balki multilingual barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu esa o'z navbatida global yondashuvni talab qiladi: global til orqali dunyo bilan muloqot qilish, lokal til orqali esa madaniy o'zlikni saqlab qolish. Masalan, Finlyandiya, Shveytsariya yoki Hindiston tajribasida bu yondashuvning samarali modellarini kuzatish mumkin. Tilning integratsiyalashuvi tabiiy jarayon bo'lsa-da, bu jarayonda har bir tilning siyosiy maqomi, ijtimoiy-funksional yuklamasi va madaniy kapitali hisobga olinishi zarur. Til — bu milliy merosning yuragi, uni yo'qotish butun boshli xalqning o'zligini yo'qotish bilan barobardir. Shunday ekan, global dunyoda yashash bilan birga, o'z milliy tilimizni asrab-avaylash, uni raqamli muhitda faol qo'llash va kelajak avlodga yetkazish har birimizning ilmiy, fuqarolik va axloqiy burchimizdir.

Xulosa.

Globalizatsiya zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ajralmas omiliga aylangan bo'lsa-da, u bilan birga lingvistik muhitga nisbatan muayyan tahdidlar ham kirib kelmoqda. Dunyo tillarining integratsiyasi jarayonida ayrim tillarning ustuvor mavqega ega bo'lishi, boshqa ko'plab tillarning marginallashuvi va yo'qolish xavfini yuzaga keltirmoqda. Til yo'qolishi — bu faqat aloqa vositasining yo'qolishi emas, balki butun bir xalqning madaniy, tarixiy va kognitiv merosining yo'qolishidir. Shu sababli tilni saqlash, rivojlantirish va avlodlar o'rtasida uzluksiz o'tkazish masalalari dolzarb ilmiy va ijtimoiy vazifa bo'lib qolmoqda. Har bir millat o'z tilini saqlash orqali nafaqat o'zligiga, balki insoniyatning umumiy madaniy xilma-xilligiga hissa qo'shadi. Global sharoitda til siyosati, ta'lim, texnologiya va ommaviy axborot vositalarining roli til barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, global dunyoda yashar ekanmiz, lokal til va madaniyatni asrashga doimo intilishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андреев, А. И. Язык и глобализация: современные тенденции / А. И. Андреев. — М.: Наука, 2012. — 240 с.
2. Fishman, J. A. Can threatened languages be saved? / J. A. Fishman. — Clevedon: Multilingual Matters, 2001. — 461 p.
3. Mamatov, B. Linguistic identity and globalization: The Uzbek perspective / B. Mamatov //

Central Asian Journal of Cultural Studies. — 2021. — Vol. 3, No. 2. — P. 27–35.

4. Skutnabb-Kangas, T. Linguistic Genocide in Education — or Worldwide Diversity and Human Rights? / T. Skutnabb-Kangas. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000. — 821 p.

5. UNESCO. Atlas of the World's Languages in Danger. — URL: <https://www.unesco.org/languages-atlas/>

6. Xasanova, M. Sh. Muammolar va istiqbollar: o'zbek tilining raqamli muhitdagi mavqei / M. Sh. Xasanova // Filologiya masalalari. — 2022. — № 1. — B. 45–50.

INNOVATIVE
ACADEMY